

АВТОРСЬКА СУБ'ЄКТИВНІСТЬ У СУЧАСНОМУ ПРОЗОВОМУ КОНТЕКСТІ: ВІД ПОСТМОДЕРНІЗМУ ДО МЕТАМОДЕРНІЗМУ

AUTHORIAL SUBJECTIVITY IN THE MODERN PROSE CONTEXT: FROM POSTMODERNISM TO METAMODERNISM

Вертипорох О.В.,

orcid.org/0000-0001-6488-6945

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри української літератури та компаративістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

У статті проаналізовано поняття метамодернізму у сучасній культурі. Означено основні аспекти метамодерних студій, художні версії текстів метамодерної тематики, специфіку художності таких творів, а особливо, прикмети авторської суб'єктивності як реконструкцію особистості, повернення до цілісного мистецького «я». Указано на те, що автор у метамодерному творі рефлексує над власним «я», постійно рухається углиб внутрішнього світу, що завершується націотворчим індивідуалізмом, моделюванням альтернативних міфів та оновленою метамодерною художністю.

Основою студії є літературознавча інтерпретація метамодерного аспекту в романах «Сліпий дощ» В. Слапчука, «Травам не можна помирати» С. Процюка, «Хліб із хрящами» М. Бриниха. Досліджено, що художнє освоєння комплексів національної меншовартості, колоніалізму, страху знищення, неповноцінності через вплив імперського суб'єкта, втрати державності у творах вищевказаних письменників є не що інше, як вияв метамодерної складової сучасного літпроцесу. Означено ознаки метамодерної авторської суб'єктивності, її відмінність від постмодерної позиції автора; виокремлено особливості метамодерної авторефлексії. Акцентовано на тому, що метамодерні тексти наповнені психоаналітикою, гротеском, натуралізмом із алегорично-символічними деталями та рефлексіями. Письменники чітко розмежовують поняття, не вдаючись до стереотипів та не роблячи жодних висновків, залишаючи це на усвідомлення читача, що наближає їхні твори до метамодерного культурного феномену. Такий екзистенційно-рефлексивний ракурс аналізованих романів актуалізує проблему національного колективного позасвідомого, котре містить генетичну пам'ять про війни, голодомори, національні геноциди.

Підсумовано, що романи Степана Процюка, Михайла Бриниха та Василя Слапчука – результати метамодерної авторефлексії письменників, вербалізації емоційного досвіду і мовного потоку спогадів з акцентованою неорефлексією над втраченою історичною пам'яттю, над проблемами національного «я» з акцентованими діалогічністю, парадоксальністю, метанаративністю та постноворомантичною щирістю.

Ключові слова: метамодернізм, постмодернізм, самоусвідомлення, неорефлексія, історична пам'ять.

In the article are analyzed the concept of metamodernism in modern culture. The main aspects of metamodern studies, artistic versions of metamodern texts, the specifics of the art of such works, and especially, signs of authorial subjectivity as a reconstruction of personality, a return to a holistic artistic "I". It is pointed out that the author in the metamodern work reflects on his own "I", constantly moving deep into the inner world, culminating in nation-building individualism, modeling of alternative myths and renewed metamodern art.

The basis of the study is a literary interpretation of the metamodern aspect in the novels "Blind Rain" by V. Slapchuk, "Herbs can not die" by S. Protsyuk, "Bread with cartilage" by M. Brynykh. It has been studied that the artistic development of complexes of national inferiority, colonialism, fear of destruction, inferiority due to the influence of the imperial subject, loss of statehood in the works of the above writers is nothing but a metamodern component of modern literature. The signs of metamodern authorial subjectivity, its difference from the postmodern position of the author are marked; features of metamodern autoreflexion are singled out. Emphasis is placed on the fact that metamodern texts are filled with psychoanalytics, grotesque, naturalism with allegorical and symbolic details and reflections. Writers clearly distinguish between concepts, without resorting to stereotypes and without drawing any conclusions, leaving it to the reader's attention, which brings their works closer to the metamodern cultural phenomenon. This existential perspective of the analyzed novels highlights the problem of the national collective subconscious, which contains the genetic memory of wars, famines, national genocides.

It is concluded that the novels of S. Protsyuk, M. Brynykh and V. Slapchuk are the results of metamodern autoreflexion of writers, verbalization of emotional experience and language flow of memories with accentuated neoreflexion on lost historical memory, on the problems of the national "I" with accentuated dialogicity, paradoxicality, metanarrativeness and post-romantic sincerity.

Key words: metamodernism, postmodernism, self-awareness, neoreflexion, historical memory.

Постановка проблеми. У сучасній українській літературі можемо спостерігати різноманітні форми виокремлення індивідуального авторського «я», позиціонування традиційних, постмодерних і метамодерних художніх сти-

летворчих практик. І все це відбувається з такою множинною дискурсивністю, що весь літературний процес перетворюється у величезний ризоматичний Текст, котрий занурює реципієнта в незвідані глибини авторського індивідуального «я»,

його рефлексивні стани, часто залишаючи безпомічним у неможливості зрозуміти, зінтерпретувати весь цей масив творчого вияву. Ясна річ, що через пізнання (фахове, професійне) такої текстуральності відбувається пізнання власне себе, свого внутрішнього «я», як і загалом етноментальних знаків і архетипів. І в тому, очевидно, справжнє призначення художньої літератури.

Варто відзначити те, що в сучасній українській літературі останнім часом актуалізується пласт художніх текстів, де акцентованою є метамодерна складова. У таких творах на першому місці не сюжет, не оригінальне обрамлення, не мова, а чітко виписане психологічне тло, на якому розвиваються характери персонажів, акцентуються проблеми сьогодення. Йдеться про такі важливі речі для гуманітарної сфери: індивідуальне й колективне позасвідоме, архетип, еволюція національного характеру, національне самоусвідомлення, материнсько-батьківський код, неомітологічне мислення. У текстах Є. Пашковського, О. Забужко, С. Процюка, Ю. Андруховича, М. Магіос, В. Шкляра, М. Дочинця, М. Бриниха та інших сучасних авторів прочитуємо такий дискурс й акцентуємо на ньому, тому що важливими й актуальними і до цього часу лишаються питання комплексу національної меншовартості, історичної пам'яті, втрати державності загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останнім часом у літературознавстві досить активно вивчається явище метамодернізму. Так, Л. Тернер для розуміння метамодерного художнього мислення пропонує використовувати поняття «феноменологічного критицизму», який дозволить «повернутися до питання про людину». Фактично відбувається повернення до розповіді (оповіді) справжніх історій, до прямого призначення письменницької майстерності [14]. Надумку О. Слоньовської, метамодернізм (мегамоде-рнізм) є вищою стадією того ж таки модернізму, й тому знехтувати цим явищем у жодному разі не можна [13]. В. Пахаренко [8], О. Шинкаренко [9], Т. Гребенюк [3] теж акцентують на актуальності явища метамодерну в сучасній культурі, означаючи його прикметні ознаки, впливи, вияви.

Постановка завдання. Саме тому важливим є завдання розглянути художню репрезентацію метамодерного мислення у творчості сучасних українських прозаїків (В. Слапчук, С. Процюк, М. Бриних).

Виклад основного матеріалу. Оскільки постмодернізм характеризувався такими рисами, як деконструкція, іронія, стилізація, релятивізм, нігілізм і зречення від загальних концепцій і сте-

реотипів, дискурс про сутність метамодернізму охоплюватиме процес репарації щирості, надії, романтизму, потягу та повернення до справжніх істин тощо [3, с. 161].

Знецінення людської особистості, відсутність емоцій, байдужість як результат масовості, мультикультуралізм – те, що залишилося від постмодернізму та призвело метамодернізм до пошуку нової духовності. Відмінності у сприйнятті, що ґрунтуються на змінах, котрі відбулися у світі, призводять до переосмислення минулого досвіду та концепцій. Наприклад, постмодернізму був властивий лінгвістичний детермінізм, який проголошує владу мови, залежність думки від слова, метамодернізм же прагне сфокусуватися на використанні мови в залежності від обставин, на оповідачеві, і на тому, як він формує свою особистість у вигляді мови. Тобто зникають спроби довести, що слово нічого не означає, що література вичерпала себе і що автор «помер». Автор не помер, авторство залишається, немає більше критики індивідуальності; «шизоаналіз», розщеплене авторське «я» відійшли в минуле і стали неактуальними. Теоретики літературної критики в метамодернізмі на відміну від постмодернізму, який пригнічував індивідуальність і знецінював особистісне переживання, прагнуть аналізувати нову літературу, розглядаючи характер і досвід індивідуума. Література та літературна критика характеризуються поворотом до людини – це своєрідна централізація суб'єкта. «Метамодернізм, – як відзначає В. Пахаренко, – почався з реконструкції особистості – самодостатньої і самоцінної, із централізації суб'єкта. Тепер мистецтво фокусується на характері й досвіді конкретної людини» [8, с. 59].

Для літератури метамодернізму також характерне відродження інтересу до психологізму. Люк Тернер, скажімо, закликає до звільнення від «ідеологічної наївності» модернізму й «цинічної нещирості» постмодернізму, пропонує «прагматичний романтизм, що не скутий ідеологічними засадами». Також варто виокремити й такі риси метамодернізму: оптимізм, культурні і національні цінності, історична пам'ять, метамодерна небайдужість, різні варіанти подолання страху, неопсихологізм, неорефлексія, прагматичний романтизм, розпізнавання реальності (симулякрів) фейків, втома від відсторонення, іронії, пародії, спроби досягнути реальність у сьогоденних умовах [14].

Найбільшою заслугою сучасного українського метамодернізму, на думку критиків, є висока професійність авторів, запропоновані цілісні й самодостатні образи-характери й образи-типи героїв,

які афішують служіння національній ідеї, високий рівень національної самоідентифікації персонажів, уміння протистояти колоніальній політиці інтелектуально й духовно, прагнення робити ревізію застарілих комплексів і переконань, ставати національним ідеалом. В. Пахаренко акцентує увагу на специфіці метамодернізму в пошуках істини: «Стисло кажучи, метамодернізм – це глобальний культурний процес сьогодення, який характеризується коливанням (осциляцією) між двома протилежностями й одночасним їх використанням. Таке коливання відбувається безперервно між модернізмом і постмодернізмом. Метамодернізм трактує протилежності як складники загальної істини, не нав'язує якусь «єдиноправильну» позицію, а пропонує обирати її кожному особисто і залишатись у стані безперервного пошуку між протилежностями» [8, с. 64].

Якщо головним для постмодерну є руйнування, то метамодернізм у своїй основі містить бажання рухатися далі. Якщо постмодерн показує всю непривабливість життя, то час показати, що життя все-таки вартує того, щоб відчувати щастя: «Я так люблю цей світ. Але я стежу за ним. Це ніби біля клітки з тигром. Милуючись звіром, людина відчуває спокій, простягає руку, щоб погладити його, проте не втрачає пильності» [14].

Важливо в цьому контексті те, що українська література останніх десятиліть відзначається появою саме таких художніх текстів, які свідчать про активний пошук митцями нових тем, засобів виразності, жанрових модифікацій задля того, щоб показати глобальні проблеми сучасного світу, екзистенцію людини під час тотальних змін (М. Дочинець, В. Лис, С. Андрухович, Г. Пагутяк, С. Жадан, Ю. Винничук та ін.). Сучасний український культурний простір дещо хаотично, але наполегливо перетворює той філософський, мистецький, соціальний досвід, яким оволодівала європейська культура протягом ХХ століття, на свій, самостійно пережитий і глибоко усвідомлений. Останні роки в українській літературі присвячені, як відзначає Я. Поліщук, «дедалі більшому й глибшому переживанню-осмисленню глибокого конфлікту між високими мріями і реальною дійсністю, між патріотичною жертвовністю і спекуляціями на цю тему, з'ясування джерел цього конфлікту й пошуку можливих шляхів його вирішення на рівні індивідуального самоототожнення зі світом. Сьогодні, незважаючи інколи на розпач і депресію, формується нова система ціннісних установок, здатних відновити втрачену літературою рівновагу, відбувається самоідентифікація літератури в новій соціальній ситуації» [10, с. 34].

Скажімо, в романі відомого українського письменника, лауреата Шевченківської премії Василя Слапчука «Сліпий дощ» психосемантика персонажів відрефлектована автором із позицій загальнолюдського, зокрема, національного досвіду [12]. Роман є присутнім збагаченням теми, яку у своїй творчості освоює письменник. Поодиноке людське життя, родинне виховання, соціальні інституції, стереотипи суспільства, гріх і покарання – такі творчі інтенції автора [5, с. 4]. Психологізм роману є досить відчутним і означеним через внутрішній досвід переживання героями своїх комплексів, бажань, самореалізації в соціумі. Можемо стверджувати, що таким чином сучасна романістика наголошує передовсім на конкретному індивідуально-людському вимірі героя, його глибинному осягненні, а не на постмодерному кітчі, карнавалізації та тотальній іронічності. Розглядаючи важливі питання сьогодення, Василь Слапчук чітко розмежує поняття «чорного та білого», «добра і зла», а на рівні тематики, проблематики, сюжетно-фабульної лінії вибудовує метамодерний світ, що проявляється в психологічній авторській оповіді, коли зображується динаміка думок, переживань персонажів у вигляді внутрішнього монологу [1].

Можемо стверджувати, що в романі «Сліпий дощ» В. Слапчука виокремлюються такі особливості метамодерної авторефлексії: оскільки рефлексія асоціюється зі здібністю індивіда зосереджуватися на змісті своїх думок, то кожен персонаж роману самозаглиблений, постійно розмірковує над своїми внутрішньо психологічними проблемами, свідченням тому є велика кількість ауто-діалогів, внутрішніх монологів тощо. Таким чином, роман «Сліпий дощ» В. Слапчука великою мірою автотематичний, метамодерний, неприховано апелює до саморефлексії автора, презентуючи тим самим особливості його індивідуальної уяви і пам'яті.

Важливою є і романістика іншого не менш відомого й талановитого письменника-сучасника Степана Процюка. Після «Чорного яблука», «Десятого рядка», «Під крилами Великої матері» не можна було оминати увагою і роман «Травам не можна помирати». Тема – зображення судилиці і знущань над українською інтелігенцією в сімдесятих роках ХХ століття. Радянська влада ще досить міцна і нещадна до інакодумців, але вже починають проявлятися перші ознаки її грандіозного руйнування. А тому в агонії діють найжорстокіші покарання, ниці експерименти з людською психікою і тілом, каральні прийоми і провокації досягають у цей час свого апогею:

«Це були наші партизани. До них приводили їхніх сестер і матерів: тикали маму лицем до синівського трупа; примушували сестру довго дивитися на бездиханний шматок органічної речовини вже колишнього брата; під дулом автомата наказували плюнути дружині на мертво лице свого чоловіка, мовляв, це не він, засуджую і відрікаюся; інакше, сука бандерівська, ціле село вивеземо – одну годину на збір – і – всіх! Всіх! Всіх – у сибіри...!» [11, с. 56].

Степан Процюк послідовно й логічно вибудовує систему життєвих і суто психологічних координат своїх персонажів. У властивій митцеві стильовій манері, із художньою вишуканістю заявлені колізії свідомого й несвідомого, виповнені філософією життєві концепти, вишукана метафорика й глибока символіка, таємниці внутрішніх структур людського ества, ускладнений наратив, що сприяють художньому відтворенню буттєвого і позабуттєвого, матеріального й нематеріального, українського й космополітичного, закономірного й парадоксального, особистого-національного-вселюдського, а все разом – допомагає досягнути складний процес переживання письменником колоніальної долі України. Як письменник-метамодерніст Степан Процюк оминає неповноту реалістичного зображення, віддавши перевагу вираженню підсвідомого етноментального пласту в людській свідомості. Меседж такого роману – остаточно і назавжди визнати помилки минулого, описати мужність справжніх українців-патріотів.

Як уже попередньо було відзначено, довгий час «молоде покоління» сучасної української літератури, якому не вдалося подолати колоніальні комплекси й виробити потужний світогляд, залишалося на межі спроб. Погодимось із думкою, що таким чином розгорталася симптоматична постмодерністська інтелектуальна мішанина й інфантилізація з декларованим садоавангардизмом, що продукувало натуралістично відверте, вульгарно-маскулінне мовлення, інфантилізм, котрий виявлявся як постмодерна богемна гра, зміна масок, стьоб [4]. Не вистачало реалізму, котрий дав би змогу адекватно оцінити наше минуле й сучасне. Адже, за визначенням Н. Зборовської, «Україна вийшла з імперського полону недостатньо свідомою й потрапила у простір нового імперського експерименту, пов'язаного з культурою постмодернізму» [4, с. 163].

Справді, сучасній українській літературі бракувало в певний період правдивого читива. Уже вдосталь мали гри й карнавалу, невизначених і підмінених понять, імітації й трешу. Варто було

критично й чесно говорити про нашу історію, наше сьогодні, про національні комплекси меншовартості. Таку правдиву і усвідомлену позицію обрав у своїх творах Михайло Бриних. Його роман «Хліб із хрящами» присвячений темі апокаліпсису, події відбуваються в одному з сіл Київщини. Назва села вигадана, але більшість персонажів, як зізнався автор, мають реальних прототипів. В одному з інтерв'ю автор заявив: «Усе, що я говорю, стосується нинішніх реалій. У мене зовсім інше ставлення до часів, коли жили надлюди кшталту Івана Франка, який міг бути економістом, філософом, літературознавцем, політиком. Час таких людей, які брали на себе багато і могли його винести, давно минув. Ми трохи дрібніші» [6].

Сучасна українська література, думається, і потребує таких текстів, де б у будь-якій жанровій формі (нехай навіть у формі роману жаху або роману-передпрокляття, як у Є.Пашковського) ми чітко отримували відповідь: хто є хто і яке наше колективне позасвідоме, наше минуле, котре маркується і на нашому теперішньому, і на нашому майбутньому. В анотації до книги зазначено, що «Земля, задобрена людською плоттю, рано чи пізно розродиться. «Радіо Живих Мерців» веде прямий репортаж про кінець світу з села Мічне на Київщині. «Хліб із хрящами» – це роман про голод і нещасність, про ген канібалізму і морок свідомості. Апокаліпсис не буде лагідний до тебе, й триватиме він довше, ніж пульсація інстинкту виживання. Колишній священник стоїть на порозі свого дому, й молитва його проста: сокира чи такі автомат?» [2, с. 2]. Такий екзистенційний ракурс роману актуалізує проблему національного колективного позасвідомого, котре містить генетичну пам'ять про війну, голодомор, національний геноцид. Проте імперська свідомість спрацьовувала на теренах колоніальної української культури таким чином, що генетична пам'ять притлумлювалася, шлях до національної самосвідомості перекивався різноманітними «ізмами», симулякрами. Саме тому в тексті зображено апокаліпсис, щеплення пам'яттю, щоб означити кінець історії і розпочати новий вихід із мороку несвідомого, розпочати інтеграційний процес, котрий однозначно призведе до зміцнення структури національного характеру (до речі, священник таки обирає автомат).

Автор наповнює текст важливими символами, які оприявнюють дозрівання нашої національної свідомості, адже національний характер зберігає в собі потужну психологічну колоніальну спадщину. Саме тому авторська рефлексія національ-

ної історії робить таким значущим структурно-семантичне поле «зомбі-роману», де кожна деталь, кожен образ стають символічними, містять актуальний психоаналітичний сенс. Так, якщо говорити про героя-персонажа цього роману, то варто відзначити, що автор не переймається детальним виписуванням цієї сфери. Натомість досить послідовно описане психологічне тло подій і стан живих учасників. Закцентовано на внутрішній рефлексії. І це, думається, найважливіше в романі, що дає можливість тлумачити цей текст не тільки як роман жахів, а значно серйознішу метамодерну річ. Автор не обмежується реалістичним демонструванням комуністичних звірств під час ревізійних акцій на селі, намагаючись засобами соціальної психоаналітики з'ясувати й пояснити нелюдську жорстокість у вчинках безпосередніх виконавців партійної політики.

Отже, можна стверджувати, що художнє осмислення теми Голодомору, вимирання українського села, постапокаліпсис української нації в романі М. Бриниха «Хліб із хрящами» є репараційним проектом, котрий виявляється у застосуванні психопатологічного підходу до змалювання подій 1932 – 1933 років, детальному психоаналітичному трактуванні нашого сьогодення, коли національна колоніальна свідомість нарешті «виходить із гаражів і стає на герць із мерця-

ми-зомбі минулого». Всі ці речі миттєво стають акцентованими в уяві читача, схиляючи до глибокої рефлексії. І в тому, власне, завдання метамодерної авторської концепції.

Висновки. Підсумовуючи, вкажемо на те, що метамодернізм сьогодні все частіше реалізується в різноманітних мистецьких проєктах: від музики до власне художньої літератури: «Щодо України, то метамодерн у нас представлений досить широко. Нещодавно Шевченківську премію отримав типово метамодерний ансамбль «Даха Брахма», творчість якого ґрунтується на імітації та пародіюванні якогось нібито існуючого фольклорного українського ансамблю при тому, що він сам цим ансамблем і є. Тобто це інший варіант Майкла Шура в музиці. Цілком метамодерні також і Vivienne Mort і навіть Jerry Heil... Постмодерн прийшов в Україну досить пізно через перешкоди соцреалізму та залізної завіси, але сьогодні вже ніяких перешкод немає: метамодерн вже скрізь, він дуже швидко завойовує всі сфери нашого життя» [9].

Цілісна авторська позиція, метамодерна авторефлексія, прагматичний романтизм, щирість і оптимізм на проблемно-тематичному рівні, відповідальність за сказане, неомітологія, метанаратив історичної пам'яті призводять до появи нового художнього пласту національної літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бернадська Н.І. Постмодерністський роман. В.Слапчук «Дикі квіти»: проблеми великої епічної форми. Київ, 2007. 127с.
2. Бриних М. Хліб із хрящами. Київ: Ярославів Вал, 2012. 168с.
3. Гребенюк Т. Свобода в літературі метамодерного світу: український вимір. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Філологія». Вип. 78. 2018. С. 160-164.
4. Зборовська Н. Код української літератури: Проєкт психоісторії новітньої української літератури. Монографія. К.: Академвидав, 2006. 504с.
5. Лис В. Перший роман Василя Слапчука. *Волинь нова*. 22 грудня. 2003. С.4.
6. Михед О. Повний фарш. URL: <http://litakcent.com/2012/02/09>.
7. Павлишин М. Канон та іконостас: літературно-критичні статті. Київ: Час, 1997. 447с.
8. Пахаренко В. Метамодернізм як художній напрям: роздуми про новий тип світосприйняття. *Українська мова та література*. № 7-8. 2021. С. 56-68. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728820>.
9. Письменник Олег Шинкаренко про народження та життя метамодернізму. URL: <https://informatior.press/rus-mennyuk-oleh-shynkarenko-pro-narodzhennia-ta-zhyttia-metamodernizmu/>.
10. Поліщук Я. Реактивність літератури. Київ: Академвидав, 2016. 192с.
11. Процюк С. Травам не можна помирати. Київ: Легенда, 2017. 256с.
12. Слапчук В. Сліпий дощ. Київ: Факт, 2003. 336 с.
13. Слоньовська О. Quo vadis і що далі: Модернізм? Постмодернізм? Метамодернізм? URL: <http://bukvoid.com.ua/column/2021/07/06/101925.html>
14. Тернер Люк. Маніфест метамодернізму. Переклад укр. Krolikowski Art. URL: <https://thesyncretictimes.wordpress.com/2016/02/22/metamodernist-manifesto-ukrainian/>.